

poteza četkom. Želeli su da postave spomenik za desetine hiljada ljudi - Jevreja, Srba i Cigana - kojima se ni danas ne zna grob. Na žalost, pošto su došli novi premijer i ministri, sa tom idejom se stalo. Teško je možda, nakon toliko vremena provedenog u zab-
oravu, podsetiti se žrtava nacizma, ali to se mora jednom obaviti." Na pitanje da li zna da ni Beograd, osim spomenika na Savskom keju, nije dostojno obeležio mesta stradanja svojih sugrađana Jevreja, među prvima pogubljenim tokom okupacije, Dan Rajzinger komentariše "To je pitanje savesti jedne kulture." (Danas)

Skup pisaca u Pragu

Na »Festivalu pisaca«, koji se u Pragu održavao početkom juna, učestvovao je i David Albahari. Ovo je deo razgovora koji je vodio Gary Younge, novinar »The Guardian-a« sa Davidom Grossmanom (Izrael), Davidom Albaharijem, Veronikom Dalakoura (Grčka) i Edom Sandersom (SAD).

Gary Younge: Pitao bih Davida Grosmana, Jevreja koji živi u Izraelu, da li je tačan citat koji ujedno predstavlja temu našeg razgovora »Možda je najbolji odraz ljudske duše ljudsko telo«?

David Grossman: Šalom, dobro večer! Ovo je pitanje važno za mene, s obzirom na to da u prethodnih 2000 god, skoro do pre 58 godina, Jevreji praktično nisu imali svoje mesto na svetu, svugde su bili stranci u egzilu. Ne samo da nisu imali konkretno mesto ili simbol nacionalnosti, već i ništa drugo kao što to drugi narodi imaju: sopstvenu zemlju, teritoriju, poljoprivredu, sve te stvari koje čine konkretnost nacionalnog tela, što mi, kroz celokupnu našu istoriju, nismo imali. Uvek smo od strane nejevreja smatrani simbolom i metaforom drugog, Jevrejin nikada nije bio osoba per se, krv i meso ljudskog bića, već bi se nekako povezao sa nečim drugim. Mi smo uvek bili ili demonizovani ili u nekim slučajevima idealizovani, ali i jedno i drugo predstavlja dva lica dehumanizacije. Dok nismo imali državu Izrael, nismo imali solidnost egzistencije ni kao narod, niti kao država. Mi se i dalje tamo ne osećamo kao kod kuće, Izrael je možda naša tvrđava, ali ne i naša zemlja, jer još uvek nemamo granice u zemlji koja je stara 57 godina. Ne mogu vam nabrojati koliko su puta naše granice bile napadane, promenjene na severu, na zapadu, na istoku. Postoji samo jedna jasna granica kod nas, a to je more na zapadu. Arapska propaganda kaže: »Bacićemo ih u more«. Nisam siguran da će to zaista i da urade, ali to je strah svakog Izraelca, već zapisan u genima. More je naš jedini stabilan zid, jedina granica.

G. Y.: U tom smislu Amerika ima stabilan dom, bar u zadnjih 50 godina. Koji uticaj to ima na dušu?

Ed Sandersom: Amerika ima dušu, komplikovanu dušu. Duša Amerikanca je u laboratoriji doktora Folkmena koji radi na izlečenju raka, on je deo američke duše. Postoji profesor na srednjem zapadu koji se brine oko zaliha vode za njegov grad i on je deo duše. Postoji majka koju

tuče muž i ona pokušava da dođe do lokalnog skloništa i podrške i ona je deo te duše. Desno krilo je sada preuzelo kontrolu nad Amerikom - u vladi i u medijima, ali ima miliona i miliona Amerikanaca koji veruju u dušu, da ona može da komunicira sa univerzumom. Veliki je broj Amerikanaca religiozan. Ima puno lepih stvari u Americi, uprkos činjenici da bombarduje druge zemlje. Vojni industrijski surealisti nemaju jasan osećaj za realnost, to su uglavnom mrzovoljni, osorni, matori muškarci koji dođu i unište sela. Ja se izvinjavam u ime svoje nacije za nasilje, ali se ne izvinjavam za jazz i za njenu lepotu, osećaj za divljinu i otvoren prostor, dušu, prostranstvo. Istina je i da ima mnogo molova, ali kada ostanemo bez vode, ostaćemo i bez molova.

G. Y.: Dakle, postoji dislokacija tela i duha?

Ed S.: Ne znam, ali znam da kada mislim da će avion da se sruši, ja se molim ili kada moji voljeni imaju operaciju odem u kapelu da se molim, mada nisam naročito religiozan. Mnogi Amerikanci imaju dušu, na primer oni u Bruklinu, koji ne žele da bombarduju, napadaju i ubijaju, žele mirnu dušu, kao soul u muzici. Problem predstavljaju vojni, industrijski surealisti.

G. Y.: Davide, dolaziš iz Jugoslavije, gde se telo prilično raspalo, da li to osećaš kao gubitak doma?

David Albahari: Kada se Jugoslavija raspala mnogo ljudi je osećalo da gubi svoje telo, što je, mislim, normalno osećanje kada tvoja država nestaje, pitaš se - gde sam, šta se događa? Izgledalo je kao da neko tamo dole hoće da napravi Golema, ali mu baš nije uspelo. Postoji pet država umesto jedne, nekada se osećam kao da imam pet tela, međutim u svim tim zemljama ima ljudi koji se tako ne osećaju i ja to takođe prihvatom, jer svako treba da ima sopstvenu dušu i telo. Možda je to u vezi sa osećajem da nešto nije u redu sa telom države i sa mojim sopstvenim telom, jer sam ja odlučio da odem u Kanadu, misleći da to mesto mora da ima dobru dušu i telo. Međutim, kada sam pokušao da pronađem šta čini identitet Kanadana shvatio sam da oni ne znaju ko su. Odjednom se nadete u zemlji u kojoj je jedini način da Kanadanin opiše svoj identitet, da nabroji razlike u odnosu na Amerikance. Kažu: Mi smo velika zemlja, ali nismo tako velika sila kao Amerika. Kad god dođe do sopstvene definicije mora da bude nešto negativno u odnosu na njihovog suseda, što je naravno razumljivo, jer oni imaju samo jednog suseda i sve što se radi treba definisati kroz tu granicu. Ali, to nije bila prva stvar na koju sam pomislio kada sam počeo da razmišljam o ovoj temi, prvo sam počeo da razmišljam o nečemu što je iz jevrejske mitologije. Pročitao sam negde da anđeli nemaju zglobove u telu, što znači da ne mogu da sednu i što znači da mi nismo anđeli.

G. Y.: Kači to u svoje ime!

D. A.: Ok, ja nisam anđeo, drugi jesu - skriveni. Onda se pitam i gledam u tebe, Davide...

D. G.: Jel' me gledaš kao anđela ili kao Jevrejina?

D. A.: Kao obojicu! Pitam se zašto je odlučeno da anđeli nemaju zglobove, da bi ih napravili potpuno drugačijim od nas ili da bi ih napravili dušama. Eto, to je bila moja prva misao i nemam odgovor, jer ja nisam anđeo, kao što smo se svi složili pre par trenutaka.

G. Y: Da li je tebi kao piscu potrebno da imaš dom, u smislu da pripadaš negde?

Veronika Dalakoura: Telo i duša su u pokretu, puno puta smo zarobljeni u svom telu ili duši i osećamo razliku između tela i duše. Neki put kažemo da su telo i duša isto, ali nisam u to sigurna.

D. G: Za mene biti pisac jeste biti autsajder svugde, neki put u mojoj sopstvenoj porodici i domu, ali tako sam rođen. Stalno osećam jaz između mene i svoje zemlje, onoga što ona radi i mislim da je to ono što su Jevreji kroz istoriju iskusili. Ali, mogu reći da me Izrael veoma privlači. Ako pogledamo šta su pojedini ljudi uradili, Frojd za ljudsku dušu, Šenberg u muzici, Marks za ekonomiju i mnogo drugih, ima dakle ljudi koji su deo društva i kulture u isto vreme, ali su ujedno bili na određenju distanci. Hteo bih da dodam još jednu malu stvar o anđelima, koji nemaju kosti, a koje je pomenuo David Albahari. Postoji jedna kost ovde na kraju lobanje, prema jevrejskom verovanju ta kost ni na koji način ne može biti uništena. Kada čovek umre, ukoliko pokušate da je slomite, spalite, ona ostaje i u toj kosti se nalazi suština bića svake osobe, tu je sačuvana i u njoj se nalazi esencija naše duše. Ta mala kost se na hebrejskom zove *lus*, što ne znači da smo svi mi luzeri, ali svi posedujemo tu kost i iz nje će ponovo nastati biće. Kada razgovaram sa ljudima, zamolim ih da urade malu mentalnu vežbu, da za trenutak zatvore oči i da razmisle šta je u njihovom lusu, iz čega će ponovo nastati. Vraćajući se ponovo na anđele, mesto u hramu gde se nalazi *Tora*, niko nije smeo da otvori sem visokog sveštenika, a kada ju je otvorio zatekao je muškog i ženskog anđela koji su veoma strasno vodili ljubav.

D. A: Da, izgleda mi da u tome i jeste cela stvar u vezi sa dušom.

V. D: Kažu da anđeli nemaju pol.

D. G: Ali ne i jevrejski.

D. A: Ipak postoji problem, jer nemaju sve te zglobove u telu.

G. Y.: Šta je, Davide za tebe ta esencija?

D. G: Pitao sam jednom jednu ženu šta je tvoj *lus*, a ona je odgovorila – čežnja, što je divan odgovor. Moj je pisati priču, na taj način dekodiram realnost. Ukoliko realnost ne stavim u formu priče, zaista ne razumem život, imam potrebu da pišem o njemu.

G. Y: Davide Albahari, rekao si jednom da je za tebe najfascinantnije prilikom raspada Jugoslavije bilo to što su pisci izabrali da postanu nacionalisti, zašto je do toga došlo?

D. A: Nisam to rekao tako da bi neko to prihvatio kao svoje mišljenje, već zato što sam mišljenja da pisci treba da ostanu verni svojoj duši, ali mnogi se pisci sa tim neće složiti. Moj je utisak da su oni gubili dušu menjajući strane ili postajući nešto što je u potpunosti u opoziciji sa onim što su do tada uradili. Možda ja nisam najbolji primer, jer mislim da je pisac pisac onda kada sedi za svojim stolom i piše, a kada se proces pisanja završi, kada je gotov, više ne postoji kao pisac, nego kao ljudsko biće. Možeš da izađeš napolje, pridružiš se revoluciji, budeš protiv nje, promeniš strane, ali ne koristiš pri tom dušu pisca.

V. D: U iskušenju sam da kažem da niko istu vodu ne može preći dva puta, dakle duša i telo su dve različite stvari, ali duša reflektuje telo.

G. Y: Da li pisac u tome ima posebnu ulogu, Ed?

Ed S: Ima puno pisaca koji kada napišu knjigu više je ne čitaju neko vreme, a možda i nikada. Ranije su pisci bili ti koji su prenosili vesti. Postoji jedna američko-indijanska izreka: »Ispričaj dobru priču i svi će te slušati« i u tome ima istine. Naročito sada to dolazi do izražaja, kada pisci mogu da uđu u svetsku elektronsku mrežu. U Americi to zovemo »blogorea«, ima ljudi koji ni pismo ne bi umeli da napišu u 40 godina, ali kada sednu za kompjuter odjednom napišu pet hiljada reči i onda pošalju na deset hiljada adresa, sa instrukcijom kome forvardovadi. Mi moramo da pišemo, kao što bi Tomas Man rekao, dve strane dnevno.

G. Y: Ono što si ti Davide opisao, je geografski dom, pokušaj sada bez osećaja za mesto.

D. G: Nije to samo geografski, mnogo je više od toga i ima nešto sa tim da se mi Jevreji ne osećamo kod kuće na ovom svetu, postoji nešto čudno, neprirodno sa našim kontaktom sa realnošću. Od kada postojimo kao narod, nismo sasvim u životu, već u nekoj drugoj dimenziji i tako su nas do danas drugi doživljavali. Pogledajte samo našu istoriju, sve to što nas predstavlja kao simbol do današnjih dana, *Biblija*, narod Ciona, ta udaljenost od realnosti je možda ono što nas sprečava da ostvarimo odnos sa susedima. Ne kažem da smo mi jedini odgovorni, koje treba kriviti. Ovim abnormalitetima doprinose u mnogome i naši susedi, ali ja posmatram nas: šta je to što nas do danas sprečava da ustanovimo granice? To je kao da živite u kući u kojoj se zidovi stalno pomeraju. Izrael se zove »Obećana zemlja«, ne zemlja obećanja, zemlja koja je obećana, to čujem na ivritu i mnogim drugim jezicima. Večno obećana zemlja, što znači nikada dostignuta. Nikada ne možeš do nje doći, bez obzira i da živiš sto godina. Deo onoga što želim da postignem je mir, ne zato da bi bilo udobnije, da se ljudi ne bi ubijali. Želim da osetim solidnost postojanja ljudi u svojoj zemlji, koji su okruženi granicama, koje svi priznaju. I da iskusim šta znači imati osećaj za budućnost. Kada čitam u novinama kakvu Amerika planira žetvu u godini 2025. to je prirodno, ali ni jedan Izraelac neće pričati o planovima za 20 godina od današnjeg dana. To je kao tabu, dozvoliti sebi suviše količine budućnosti. Tako ne bi trebalo da bude, ako se predstavljaš kao supersila u tom delu sveta. Mi imamo divnu molitvu za Šabat - *Musaf*, da budemo zasejani u naše granice. Ne tražim ništa više od toga. Onda će neke rane iz prošlost i početi da se zaceljuju. Izvinjavam se na ovako dugom odgovoru, ali to je bitno pitanje za mene.

D. A: Ti si spreman za Kanadu.

D. G: Ne, ja verujem da će Izrael pored toga što ga toliko kritikujem, jednom biti veoma interesantno i intrigantno mesto, između Istoka i Zapada. Osam generacija nisu imale priliku da iskuse šta je to suverenitet, a ja sam rođen u toj realnosti.

D. A: Šalio sam se, možda bi trebalo da se vratim u Izrael. Bilo bi interesantno čuti kako to opisuje neko ko dolazi iz zemlje sa dugom tradicijom na istom mestu.

V. D: Ja ne želim da govorim kao Grkinja. Bez granica, bez ograničenja, bez država! Zašto uopšte imamo taj mentalitet da smo Grk, Srbin ili Amerikanac, ja imam sasvim oprečno mišljenje u vezi toga.

D. G: Inače, Veronika i ja delim tvoje mišljenje. Voleo bih da živim u svetu bez granica, ali vam zavidim na poziciji iz koje vi tome možete da se nadate, ja nemam tu poziciju. Mi, Jevreji u Izraelu, moramo proći kroz tu fazu da imamo državu zauvek.

Ed S: Kada se tvoj duh srodi sa parčetom zemlje to je dom, to je duhovno zajedništvo sa zemljom. To može biti i duhovni kvalitet i sposobnost da pronadeš mesto gde imaš mir, a što se tiče granica i ja sam za svet bez njih, ali trenutno moramo da ih prihvatimo da bi zemlje, koje nisu mogle da se razviju kao nacija, imale tu mogućnost.

Ida Haider-Labudović, makabijada.com

Milan Vlačić

Pola veka od smrti Stanislava Vinavera

Prošlo je pola veka od smrti jedne od najautentičnijih ličnosti našeg međuratnog modernizma, esejiste, polemičara, prevodioca Stanislava Vinavera (1891-1955). Ovaj datum prošao je gotovo nezapaženo, kao da je reč o nekom uzgrednom čudaku kojeg je vreme s razlogom pomerilo u stranu. A reč je, što za ređe poznavaoce nije nikakva novost, o najevropskijem duhu u srpskoj kulturi prošlog veka, najavljiivaču novih puteva, uz Andrića i Crnjanskog najcelovitijoj stvaralačkoj ličnosti novije srpske književnosti. Nekakvo prokletstvo ga je pratilo celog života, bio je naizmenično novinar i profesionalni pisac (zagarantovano gladovanje), uvek je kuburio oko izdavanja svojih dela i dve najzanačnije knjige, „Beogradsko ogledalo“ i „Zanosi i prkosi Laze Kostića“, fantastična knjiga o srpskoj poeziji i kulturnim idejama u srpskoj kulturi 19. veka, objavljene su posthumno, kao i antologijska zbirka eseja „Nadgramatika“ koju je znalački načinio Rade Konstantinović.

Akademik i profesor Božidar Kovačević jednom mi je rekao da je Vinaver imao sreće što je drugi svetski rat proveo u nemačkim koncentracionim logorima, jer bi ga verovatno zadesio prvi talas streljanja (stotinak kulturnih radnika) nakon oslobođenja Beograda. Nisu ga voleli nadrealisti, mahom salonski komunisti koji su posle rata preuzeli dizgine naše kulture, a ni mnogi drugi, jer je Vinaver u trima knjigama svoje „Pantologije novije srpske pelengirike“ parodirao sve živo (i mrtvo). A sujeta velikih na Balkanu je trajna i osveto-ljubiva. Prokletstvo se nastavilo do dana današnjeg: nema sabranih dela Stanislava Vinavera, premda su neki njegovi pošтоваoci i priređivači pojedinih knjiga na uredničkim položajima u izdavačkim kućama. Kultura koja pola stoleća ne može da prepozna svog klasika, možda ga nije ni zaslužila.

(Blic)

Sanja Domazet

Brevijar o Danilu Kišu

Delo *Danilo Kiš* Viktorije Radič jedna je od onih knjiga koje bi valjalo da postoje o svakom velikom piscu. Ovaj brevijar, u kome su, baš kao i u životu, isprepleteni Kišov život i njegovo delo (kako vreme prolazi, sve je jasnije da je sam Kiš između njih stavljaio znak jednakosti), čitaoca vodi na nesvakidašnje putovanje kroz sve reke ponornice i meandre Kišovog života i stvaralaštva. Viktorija Radič uspeva da zakorači u mnoge od brojnih Kišovih svetova, one literarne, ali i one životne, gde svako od nas, "zapravo igra svoj život, svoju sudbinu" (D. Kiš). Na preko četiri stotine stranica guste, jarke knjige Radičeve, pred nama izranja Kiš dečak, sa majkom "obučenom u sunce", Kiš u vremenu mladosti "koje se kondenzuje i zgušnjava kao mleko", Kiš kao literata kome se u nekom od snova javlja Boris Davidovič. Da li se sada Borisu Davidoviču u snu javlja Danilo Kiš, da li su nastavili da sanjaju jedan drugog? Bez obzira na to da li dotiče svu apsurdnost sudbine (a prirodna osobina svake sudbine je apsurdnost), u delu *Danilo Kiš* Viktorije Radič dobili smo bogat biografski, divan poetski, ali i tačan, psihološki snimak "ruže okupane mesečinom, ruže zalivene olovnom kišom, ranjene ruže", čije pravo ime je Danilo Kiš.

Višnja Kern Baruch

Stratišta i po koje stablo

Likovna knjižnica *Matice Hrvatske*, Zagreb, 2004, izdala je Monografiju "Stratišta i po koje stablo" Alfreda Pala.

Na 200 stranica ove luksuzno opremljene knjige, praćene kritikama u povodu pojedinih izložbi, reproducirane su Palove slike, nastale u razdoblju od 1960. do danas. Slike uz koje sam i ja rasla i pratila razvitak Pala, kako smo ga u našoj kući zvali, dio su mog djetinjstva i kasnijeg razdoblja, kada sam već odlazila na izložbe, i mogla pomalo shvatiti pozadinu i porijeklo tema na Palovim slikama. Na kraju monografije objavljena je kronologija slikarova života.

Rodjen u Beču, kao drugi sin Samuela Pollacka i njemacke židovke Therese Deutsch, najranije djetinjstvo provodi u Beču i Krakovu, a 1931. godine, nakon smrti oca, zajedno sa starijim bratom Aleksandrom dolazi tetkama u Vukovar, gdje ga je zatekao Drugi svjetski rat.

Zajedno s bratom sklanja se iz Vukovara, odakle su odvedeni svi odrasli Židovi, na djedovinu u Srijemsku Čakovce.

U ljeto 1942. braća donose odluku o bijegu. Stariji brat preplivava Dunav prema Madjarskoj, ali u nepovrat, a Alfred s propusnicom iz "vlastite radionice" uspeva preko Zagreba stići u Crikvenicu.

Nastavak je zajednička priča svih preživjelih iz talijanskih logora u Kraljevici i na Rabu.

Poslije rata i partizanije postaje jedan od osnivača satiričkog lista "Kerempuh", ali 1949. počinje odiseja zva-